

СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА ПОСТМОДЕРНУ

В статті розкривається соціальна програма постмодернізму крізь призму його протиставлення соціальному проекту модерну. На цьому тлі обґрунтовується думка про те, що людина у загальноприйнятому сьогодні значенні – це не вічна онтологічна даність, а світоглядний конструкт парадигми модерну, який сформувався у ході поступового звільнення західноєвропейського суспільства від зовнішнього примусу. Показано, що утвердження соціальної програми постмодерну розпочалося у момент усвідомлення того, що людину не можна розглядати альфою і омегою світу, позаяк вона постає вторинним щодо світу і детермінованим ним явищем з багатьма не пов'язаними між собою ідентичностями. Підкреслено деструктивну роль соціального проекту модерну, позаяк він спрямований виявити «смерть людини» та утвердити проект постлюдини, яка сьогодні проявляється у вигляді дивідууму.

Ключові слова: індивідуум, людина, суб'єкт, дивідуум, Надлюдина, Бог, модерн, постмодерн.

Постановка проблеми. Кардинальні соціокультурні трансформації виявляються не тільки у зміні світовідчуття сучасної людини, а й у глибинних перетвореннях економічного, політичного та соціального життя суспільства, де все більше знецінюються світоглядні та аксіологічні установки, які тривалий час визначали життя європейської спільноти. Все, що нещодавно вважалося не тільки нормою, а й своєрідним ідеалом, телеологічною метою, яка визначала життя суспільства та кожної окремої людини втрачає свою пояснювальну силу, перетворюючись на ілюзію, що закабальє людину, позбавляючи її права на власне життя та свободу, позаяк постає своєрідним «метанаративом», який формує образ норми, позбавляючи людину права на реалізацію дійсної свободи. Між тим, разом із «метанаративом», зникає й сама людина, образ якої, будучи своєрідним соціальним проектом модерного філософського дискурсу, руйнується під впливом істотних світоглядних та соціокультурних трансформацій сьогодення. Проблема людини до сьогодні вважається однією з ключових проблем філософії, оскільки є альфою і омегою філософського дискурсу навіть тоді, коли розглядається опосередковано, або крізь призму інших філософських проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великі гуманісти і демократи минулого – Арістотель, Конфуцій, Перікл, Платон, Цицерон, Еразм Роттердамський, Т. Мор, Ф. Бекон, Дж. Бокаччо, Ф. Вольтер, Р. Декарт, Д. Дідро, Дж. Локк, М. Монтень, Ж. Ж. Руссо, В. Да Фельтре, Д. Юм, інші мислителі проголошували ідеї гуманності, демократичності загальнолюдськими цінностями незалежно від соціально-політичних, національних, релігійних чи расових відмінностей. Найбільш показовим прикладом осмислення філософії постмодернізму для розуміння феноменів суспільства і особистості є роботи таких середньовічних мислителів, як Августин Блаженний, Василій Великий, Григорій Ниський, Фома Аквінський, П. Абеляр, М. Кузанський та багато інших. Пізніше неспроможність соціального проекту модерну доводилась у роботах Ф. Ніцше, і знайшла своє концептуальне оформлення у М. Фуко, Ж. Ліотара, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Лакана, Ж. Дерріди, Ж. Бодрійяра та ін. Реакції на виклики постмодернізму простежуються у М. Оукшотта і Л. Штрауса, які задовго до злету популярності постмодернізму в академічних колах попереджали про небезпеки поширення постмодерністських ідей.

Мета і завдання статті полягають у розробці науково-методологічної бази для продукування й систематизації концептуальних ідей формування нового суспільства, нової суспільної свідомості. В зв'язку з цим вважаємо доцільним розглянути постмодернізм як реакцію на сталі погляди і шаблони модернізму і проаналізувати його вплив на розвиток сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Висхідною точкою роздумів таких середньовічних мислителів, як Августин Блаженний, Василій Великий, Григорій Ниський, Фома Аквінський, П. Абеляр, М. Кузанський та багато інших був геоцентризм, крізь призму якого й вирішувалася проблема людини. Подібною була ситуація в західноєвропейському інтелектуальному дискурсі модерної доби. В цей час проблема людини досліджувалася в контексті онтологічної та гносеологічної або ж соціальної проблематики, що, на наш погляд, не можна вважати цілковитою маргіналізацією антропологічної проблематики, оскільки саме в цей час і було сформовано соціальну програму модерну з притаманними їй ідеями рівності можливостей та свободи. Фактично, головною метою модерної філософії стала інтенція на звільнення людини від притаманного премодерну закабалення різними світоглядними та соціальними програмами.

Між тим, як зауважував В. Лекторський [1], вказана програма так і не була реалізована, що виразно проявилось як на світоглядному, так і на соціокультурному рівні. Приміром, якщо у премодерну добу головним концептуальним принципом поневолення людини виступав Бог, то в модерну добу його місце посідає розум (*ratio*), культ якого не призводить до звільнення людини. Не менш чітко проявилася поразка соціального проекту модерну і на соціальному рівні, оскільки, як відомо, суспільство рівних можливостей, призвело не до встановлення дійсної рівності, а нових форм закабалення людини, залишаючи дієвою бінарну опозицію пануючих і підвладних. Однак, найбільш істотне значення для зміни світоглядних підвалин сучасного суспільства відіграли утопічні проекти соціалізму, які досить чітко показали людству неспроможність виявити універсальний спосіб вирішення усіх проблем людини, у підсумку чого почала утверджуватися думка про необхідність відмови від претензії на втілення ідеалів та від самих ідеалів. Сьогодні, зауважував В. Лекторський, інтелектуальний дискурс акцентує увагу на тому, що варто тверезо приймати людину, яка у своїй діяльності зазвичай керується особистим інтересом, себелюбством, прагненням до використання іншої людини тощо, а тому немає підстав вважати, що культурна або ж соціальна нерівність, а з ними і конфлікти зникнуть у найближчому майбутньому. В свою чергу, будь-яке культивування високих гуманістичних ідеалів, претензії на усунення закабалення у кожному випадку призводять до спроби втілення утопій, або породжують нову форму закабалення, набагато гіршу за ту, яку намагалися зняти [1, с. 8].

Розкриття неспроможності соціального проекту модерну було започатковане у роботах Ф. Ніцше, а згодом знайшло своє концептуальне оформлення у М. Фуко, Ж. Ліотара, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ж. Лакана та ін. Згадані мислителі зосередили свою увагу не тільки на критиці слабких сторін модерного проекту, чи невирішені його соціальної програми, а й на необхідності звільнення від усіх форм поневолення, без впровадження ідеалу.

Зважаючи на своєрідність світоглядних підвалин постмодернізму, зокрема, його прагнення дистанціюватися від «метанаративу», водночас сформувати підвалини для повалення усіх форм закабалення людини, метою нашого дослідження є розкриття соціальної програми постмодернізму крізь призму його протиставлення соціальному проекту модерну.

Сьогодні вже навряд чи для когось буде відкриттям той факт, що ми живемо у період різючих соціокультурних та світоглядних трансформацій, які руйнують усталені цінності європейської людини, виводячи на авангард філософського мислення кризу соціалізації. Вказана тенденція, на думку О. Лесевицького, чітко проявляється у релігійній, ідеологічній, соціальній та парадигмальній розколотості сучасної цивілізації [2], позаяк вона балансує на межі цінностей модерну та постмодерну. Між тим, все виразніше проявляється тенденція на знецінення універсального соціального проекту модерну з притаманною для нього вірою у звільнення людини від зовнішнього примусу шляхом впровадження утопічних гуманістичних ідеалів, та відповідно десакралізації світу. Адже, як показала історія, розумне управління соціальними процесами, засноване на раціональній калькуляції, контролі та повній передбачуваності результатів впливу – це не тільки утопічний проект, який не можна реалізувати, а, насамперед, програма, прикладна реалізація якої може призводити і призводить до нових, ще більш страшних форм закабалення.

Іншими словами, знецінення та розчарування у цінностях модерну відбулося тому, що світський гуманізм не зміг реалізувати покладену в його основу соціальну програму, що актуалізувалася крізь призму відомої сентенції Протагора «людина є мірою всіх речей». Показово, що сам концепт «людина» можна і варто розглядати крізь призму парадигми модерну, оскільки людина є мірою всіх речей завдяки тому, що вона володіє розумом, і за його допомогою може раціонально керувати усіма соціальними процесами. Відповідно, для того щоб стати вільною, людина мала звільнитися від усіх тих забобонів, якими керувалася людина премодерну.

Таким чином, маємо всі підстави вважати, що модерн сформувався як деструктивна парадигма. Вона була покликана зруйнувати релігію та традицію, які тривалий час не давали можливості людині реалізувати свою свободу. Практична реалізація програми модерну відбувалася у ході знеособлення Бога, яке відбулося у філософії Нового часу, та раціонального пояснення його сутності в період Просвітництва. В цьому контексті, одним із найбільш показових прикладів може стати філософська спадщина Л. Фейербаха, який не тільки гостро критикує релігію, а й підводить до цілком нового її розуміння. «Божественна сутність, – пише Л. Фейербах, – не що інше, як людська сутність, очищена, звільнена від індивідуальних кордонів, тобто від дійсної, тілесної людини, об'єктивована, тобто розглянута і шанована в якості сторонньої, окремої сутності. Тому всі визначення божественної суті відносяться і до сутності людської» [3]. Розкриваючи сутність релігії, мислитель приходять до висновку, що вона закономірно виникає на ранніх стадіях розвитку як всього суспільства, так і кожної окремої людини. Релігія, пише Л. Фейербах, як свідомість бога, так само може характеризуватися і як самосвідомість людини, позаяк «релігія є перша і до того ж непряма самосвідомість людини. Тому релігія завжди передує філософії не тільки в історії людства, але і в історії особистості. Перш ніж шукати свою сутність в собі, людина утверджує її поза собою. Свою власну сутність вона об'єктивує в якості іншої сутності. Релігія – дитяча сутність людства; але дитина свою сутність, людини, розглядає як щось стороннє: людина, оскільки вона дитина, об'єктивує себе в якості іншої людини» [3].

Фактично, за Л. Фейербахом, релігія є цілком закономірним етапом в історії людства на шляху до його самоусвідомлення. В даному контексті досить чітко проглядає вплив гегелівської традиції об'єктивного ідеалізму, який розкривається в процесі розвитку самосвідомості у напрямку до здійснення свободи. Однак, на відміну від Г. Гегеля, який розглядав релігію не тільки як етап розвитку самосвідомості, а насамперед мету, яка реалізується завдяки актуалізованій у культурі єдності суб'єктивного і об'єктивного, кінцевого і безкінечного, синтезу, який можна зрозуміти тільки крізь призму відстороненого від конкретно-історичної суб'єктивності раціоналізованого всезагального [4, с. 253-256], Л. Фейербах вважає, що релігія зумовлює розлад людини з власною сутністю, а тому має бути повністю знищена [3]. Зауважимо, що знищення релігії, на думку мислителя, може бути забезпечене тільки у підсумку усвідомлення тотожності божественної та людської сутності. Фактично, у творчості мислителя обґрунтовується необхідність трансформації релігії, що виявиться у переході від теоцентризму до антропоцентризму.

На відміну від Л. Фейербаха, який у ході критики релігії акцентував увагу на необхідності звільнення людини від релігії у майбутньому, Ф. Ніцше, як останній мислитель парадигми модерну, поставив питання радикальніше. Зокрема, у «Веселій науці» він однозначно стверджує: «Бог помер! Бог не воскресне! І ми його вбили! Як утішимося ми, вбивці з убивць!» [5]. Іншими словами, Ф. Ніцше розглядає смерть Бога як факт, що вже відбувся. Більше того, ідея смерті Бога, була відома Ф. Ніцше з дитинства, позаяк її перші паростки проглядаються ще у філософії Г. Гегеля, який хоча й прямо не вказує на смерть Бога, все ж започатковує вказану інтенцію. Так, наприклад, на думку М. Бердяєва, «філософія Гегеля безбожна, в ній немає свідомості конфлікту особистого і універсального, немає божественної жалості до страждаючої людини, до страждаючої тварі» [6]. Фактично, М. Бердяєв справедливо, на наш погляд, акцентує увагу на тому, що у філософії Г. Гегеля, релігія і культ ведуть не до Бога, а до «якоїсь земної тотальності, держави, яка настільки ж «природна», як і людина. Адже, на думку Г. Гегеля, «релігія і основа держави – одне і те ж: вони тотожні в собі і для себе... В релігії і державі – одне поняття свободи.

Це одне поняття є найвище з того, що дано людині, і воно реалізується людиною. Народ, який має погане поняття про бога, має і погану державу, поганий уряд, погані закони» [4, с. 400]. Екстраполюючи цю думку на антропологічну проблематику, маємо всі підстави говорити про те, що тут мова йде передусім про вільну необхідність реалізації людини в соціумі. Іншими словами, для Г. Гегеля, повноцінна людина або соціальний суб'єкт (рівень суб'єктивного духу) й тим паче особистість виникає у момент її соціалізації, що яскраво засвідчує один із описів Христа: «В цю мить [мова йде про заповіді Христа на Таємній Вечері. – А. П.], – пише Г. Гегель, – коли Ісус в описі апостола виступає відчуженим від усякої дійсності і від всього особистого, найменше можна уявити собі його сутність як індивідуальність, особистість» [4, с. 169].

В той час, як Г. Гегель утверджує своєрідну раціональну релігію мав на меті максимально розвинути соціальну програму модерну, сформувавши ідеал тогочасного суспільства, Ф. Ніцше обґрунтовує прямо протилежну точку зору. Так, за твердженням М. Гайдеггера, у Ф. Ніцше, «слова «Бог» і «християнський Бог» слугують для позначення надчуттєвого світу взагалі. Бог – найменування сфери ідей, ідеалів. Ця сфера надчуттєвого, починаючи з Платона, а точніше, з пізньогрецького християнського тлумачення платонівської філософії, вважається справжнім і, у власному розумінні слова, дійсним світом. На відміну від нього чуттєвий світ лише поцейбічний і мінливий – тому він здається і недійсним [7]. Таким чином, зауважує мислитель, слова «Бог мертвий» означають не що інше, як те, що надчуттєвий світ позбувся своєї дієвої сили. Він вже не дає життя. Саме звідси, на думку М. Гайдеггера, і черпає своє коріння нігілізм Ф. Ніцше, який виступив проти ідеалів західного суспільства.

Між тим, цілком очевидно, що слова «Бог мертвий» з необхідністю зумовлюють формулювання нової проблеми, а саме: «якщо Бог мертвий, то що залишилося?». Відповідь на це питання у Ф. Ніцше дуже проста, адже після смерті Бога, залишилося Ніщо, яке М. Гайдеггер тлумачить як відсутність надчуттєвого світу та притаманних йому ідеалів. У підсумку цього зароджується докорінно нова соціальна програма – після смерті Бога людина не зникає, вона продовжує жити і тепер вона живе у своєму власному світі, у світі, який створив не Бог, а сама людина. Людина прийшла на місце Бога і почала будувати власне людське суспільство.

Побудова нового, здавалось би звільненого від традиції та забобонів суспільства, після смерті Бога, стала завданням людини, яка тепер вже не мала можливості перекласти відповідальність, і сама стала відповідальною за себе. Між тим, на думку Ф. Ніцше, світ, який створила людина, на відміну від світу, що створив Бог, не можна було охарактеризувати словами «добре воно» (Буття 1:10), навпаки, світ та й сама людина, особливо після смерті Бога, виявився аж надто недосконалим, що детально висвітлює мислитель у роботі «Людське, надто людське», в якій детально розкривається амбівалентність людських цінностей та їх історично змінний характер. Поряд з іншим, Ф. Ніцше досить детально описав особливості людини в модерній парадигмі: «Першою ознакою того, що звір став людиною, – на думку мислителя, – є те, що його дії спрямовані вже не на благополуччя даної миті, а на тривалий добробут, тобто людина стає корисною, доцільною: тут вперше проривається назовні вільне панування розуму. Ще більш високий рівень досягнуто, коли вона починає діяти на підставі принципу честі, з його допомогою вона включає себе в коло пануючих почуттів і підпорядковує себе їм, і це високо піднімає її над фазою, в якій нею керувала тільки особисто витлумачена користь; вона шанує і хоче бути шанованою... вона розуміє залежність своєї користі від того, що вона думає про інших і що інші думають про неї. Нарешті, на вищому щаблі досі відомої моральності вона стала законодавцем думок, відповідно все більш розвивається поняття корисного і гідного... вона живе і діє як індивід колективу» [8]. Іншими словами, за Ф. Ніцше, соціальний проект модерну був завершений у момент, коли людина звільнилася від зовнішнього примусу традиції й сама стала законодавцем, творцем власного життя. Між тим, цей ідеалістичний проект, навряд чи міг задовольнити мислителя, який розвиваючи свою нігілістичну позицію вже у роботі «Так говорив Заратустра» стверджував: «людей я не люблю. Людина для мене занадто недосконала. Любов до неї вбила б мене» [9]. Саме звідси черпає своє світоглядне коріння ідея про прихід Надлюдини, або людини, що виростає до рівня Бога.

Зважаючи на зауваги М. Гайдегера про те, що Ф. Ніцше є останнім філософом модерну [7], маємо всі підстави стверджувати, що у філософії мислителя була повністю реалізована його соціальна програма. Так, з одного боку, тут чітко і однозначно проявляється перманентно присутня у деїзмі (передусім Р. Декарта) та пантеїзмі (Б. Спінози) ідея смерті персоналізованого Бога, який визначає життя людини, тим самим поневолюючи її, а, з іншого боку, виразно проявляється тенденція на побудови нового соціального простору, і навіть більше, світу, в якому не буде поневолення. Однак, згадана мета так і не була реалізована. Це може бути зумовлено тим, що в модерн було екстрапольовано цілий аксіологічний пласт премодерну. В результаті, модерн, як деструктивна парадигма, відкрив можливість для утвердження думки про наявність рівних можливостей, зберігши водночас у соціокультурному просторі премодерні ієрархічні структури, які найповніше виявилися у бінарній опозиції пануючих і підвладних.

Зважаючи на те, що соціальна програма модерну не була повністю реалізована, постмодерн як нова світоглядна парадигма, реалізувався у постмодернізмі, який прийнято розглядати «як особливий тип світогляду, орієнтований на формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями стають свобода в усьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало» [10]. Як наслідок, парадигмальну сітку постмодерну, так само як і модерну, визначає деструктивна тенденція, яка проявляється через заперечення всякого роду норм і традицій – етичних, естетичних, методологічних тощо та відмова від авторитетів.

Виникаючи як реакція на практичну неспроможність Просвітництва повністю реалізувати свою соціальну програму, постмодернізм пропонує власну соціальну програму, в якій знецінюється все, чим жив модерн. Так, наприклад, замість суспільства виникає постсуспільство, а соціальні моделі, що сформувалися в епоху модерну, руйнуються, а частіше рекомбінуються в нові екстравагантні ансамблі. У підсумку чого виникає постсоціальна реальність, яка докорінно відрізняється і від премодерної громади, і від модерної соціальної спільноти. Слід зазначити, що постсуспільство складається з розрізнених і відчужених індивідів, які сукупно взагалі не породжують ніякої нової єдності – ні природної, ні штучної. Вони живуть разом, але окремо, нічого не знаючи один про одного і знати не бажаючи. У цьому постсуспільстві переважає принцип повної гетерогенності – фізично поруч можуть перебувати найрізноманітніші за основними соціальними і особистісними характеристиками істоти.

На наш погляд, саме постсуспільство максимально повно виявляє чинники, які зумовили до утвердження одного з ключових, й що важливо спільного для усіх представників постмодернізму, концепту «смерті суб'єкта». Суб'єкт у класичному, і передусім декартівському тлумаченні зникає у момент, коли знецінюється «метанаратив», в межах якого сформувався цей концепт. Іншими словами, суб'єкт, який у класичній філософії визначався здатністю мислити, помирає разом із класичною філософією. На зміну йому, як зауважує М. Фуко у праці «Слова і речі. Археологія гуманітарних наук», приходять такий докорінно новий соціокультурний феномен як людина у її «двозначному становищі об'єкта, що пізнається, й суб'єкта, що пізнає; водночас і володар і підданий, спостерігач і спостережуваний» [11, с. 333-334]. Виникнення людини, на думку мислителя, зумовлене розчепленням класичного дискурсу, завдяки чому сформувався простір своєрідного суто людського буття людини у всій його повноті.

Зауважимо, що виникнення людини, яке відбувалося під впливом соціокультурних засад Просвітництва, не відразу зумовило зміну парадигмальної сітки модерну. Звичайно, в даному контексті йдеться про докорінну парадигмальну трансформацію, позаяк виникнення нового феномену зумовлювало й зміну ціннісних та світоглядних установок, залишаючи між тим дієвими такі основні цінності парадигми модерну як центрованість, ієрархія цінностей, визначеність, глибина, територіальність, сюжет, серйозність, дорослість тощо. У підсумку цього, в конкретно-історичному вимірі утверджувалася думка про те, що людина – це соціокультурний феномен, який виник тільки у підсумку соціокультурних трансформацій,

що відбулися на світоглядному тлі філософії Просвітництва і протестантської етики й сформували підвалини для утвердження самототожної самій собі індивідуальності з чітко визначеними соціальними цінностями та ідеалами, важливе значення серед яких відігравали базові норми споживацького суспільства. Ключову роль в процесі утвердження останніх відіграла освіта, своєрідність якої відкрила можливість для забезпечення максимальної рівності можливостей у досягненні окресленої мети. На соціокультурному рівні цей ідеал виявився у розбудові демократичного суспільства.

Загалом соціальний проект модерну проявився в тому, що людина утверджувалася як щось центроване та принципово цілісне, пристойне, моральне та закінчене, в той час як те, що відхилялося від цього ідеалу, виступало не просто порушенням норми, а передусім хворобою, яку необхідно лікувати і викорінювати. Іntenція на викорінення аномалій чітко проявилася під час Другої світової війни, яка стала ключовим періодом для сучасних парадигмальних змін. Адже перемога демократичних сил у цій війні, знаменувала собою завершення соціального проекту модерну та, як зауважував Ф. Фукуяма, кінець історії та «смерть людини» (М. Фуко). Філософи постсучасності (Ж. Лакан, Р. Барт, М. Фуко та ін.) руйнують монументальність суб'єкта, позбавляють його колишньої цілісності, автономності та усвідомленості, у силу постулювання суб'єктної залежності від мови, тексту, громадських норм і приписів, внутрішніх інстанцій (Воно й Над-Я) у момент, коли модерну нічому протистояти.

У постмодернізмі суб'єкт не тільки втрачає свою колишню монументальність, а й нівелюється як онтологічна даність. Детермінований всім сушим, він перетворюється на піщинку, позбавлену будь-яких координатних вимірювань через тиск, що здійснюється на нього з усіх боків, людина розчиняється у зовнішніх проявах, втрачаючи свою суб'єктну цілісність. Зауважимо, що наприклад М. Фуко, стверджуючи закономірність «смерті суб'єкта (людини)» під впливом зовнішнього тиску владних структур, все ж переконаний, що ні Воно, ні Над-Я, ні мовні структури не є факторами, що пригнічують суб'єктність. Він вважає, що просто немає ніяких детермінант, які формують суб'єктність або стримують її прояви. І це, на думку мислителя, зумовлено передусім відсутністю суб'єктивності, позаяк вона є тільки фікцією, що створена соціальною програмою модерну. Суб'єкт, на думку постмодерністів, – це винахід, конструкт тієї світоглядної чи ідеологічної програми, яка заклала підвалини його утвердження. Такою інстанцією може бути будь-хто, починаючи від батьків та вихователів, які визначають світогляд дитини, і закінчуючи державною ідеологією чи суспільними нормами, які залучають дитину у деякий комунікативний простір. Зауважимо, що усі згадані нами джерела конституювання суб'єктності виступають своєрідними владними структурами, які формують свого слухняного суб'єкта. Але конструкт «слухняний суб'єкт» йде врозріз з тими якостями, які притаманні справжньому суб'єкту – усвідомленість, самовизначеність, цілісність світоглядної позиції. Ще більш сумнівним, за умови наявності «слухняного суб'єкта», видається дискурс щодо наявності особистості.

Загалом, постмодерністський погляд на суб'єкта можна охарактеризувати як негативістський і навіть песимістичний, позаяк в межах даної парадигми суб'єкт вмирає не в буквальному сенсі, а в контексті наративу модерну, з притаманною йому вірою в автономію суб'єкта. Таким чином, суб'єкт – це завжди продукт певного типу дискурсивної діяльності, він постає тільки як результат того способу конституювання суб'єктивності, який можливий в рамках даного типу дискурсу. У підсумку сказаного, маємо всі підстави погодитися з М. Фуко в тому, що людина – «це недавнє створіння, яке творець усякого знання виготовив своїми власними руками не більше двохсот років тому [на думку М. Фуко, у XVIII ст. – А. П.]; правда, вона дуже швидко постаріла, що легко уявити, ніби багато тисячоліть вона лише очікувала в темряві моменту осяяння, коли нарешті вона була б пізнана» [11, с. 330].

Зауважимо, що стверджуючи новітній характер концепту «людина», М. Фуко не заперечує того, що як біологічний вид *Homo sapiens* давно існував, між тим людини у її модерному сенсі не було. І лише у підсумку звільнення від кайданів традиційного

суспільства з притаманними йому ієрархічною структурою та світоглядними принципами, з'явився простір для утвердження людини як особливого виду, що займає власне функціональне, просторове середовище, вистаючи водночас унікальним феноменом у гносеологічному вимірі, де вона одночасно є і суб'єктом і об'єктом пізнання. Однак, найбільш повно людина виявляється у соціокультурному середовищі, позаяк утвердження свободи відкрило для неї можливість свідомо обирати власне місце та призначення.

На перший погляд, цілком оптимістичні засновки М. Фуко, приводять його до вкрай песимістичних антропологічних висновків. Людина, стверджує мислитель, «зникне, як зникає обличчя, намальоване на прибережному піску» [11, с. 404]. Цей здавалося б песимістичний висновок мислителя, зумовлений світоглядними засновками його антропологічної концепції. В межах останньої, суб'єкт розглядається як залежний від принципів побудови мови, від кайданів цивілізації, від правил і обмежень, від норм, властивих даному типу культури, від десуб'єктивуючої ролі ідеалів споживання, що перетворюють суб'єкта в систему знаків, і завдяки такій залежності він втрачає свою ідентифікацію з самим собою. Фактично, автономний суб'єкт міг існувати тільки в світоглядному просторі парадигми модерну, яка ідеалізувала й абсолютизувала базові дисциплінарні заклади, заради підпорядкування індивідуального тіла колективному, прагнення зробити душу індивіда подобою суспільної машини [12]. Таким чином, автономія суб'єкта, яку обґрунтував модерний дискурс, є лише видимістю, симуляцією, яка формує типового соціального суб'єкта, або в термінології психоаналізу З. Фрейда, здорову особистість. Поряд з іншим, М. Фуко, висвітлюючи своєрідність впливу владних структур сьогодення на особистість, виявляє вкрай істотну для нашого дослідження думку про те, що не суб'єкт, як вважав І. Кант, визначав світ через власну здатність пізнання, а навпаки: світ, мова, діяльність тощо визначають суб'єкта.

«Смерть суб'єкта», який на рівні соціального актуалізувався як соціальний суб'єкт, призвело до того, що багато філософів-постмодерністів (зокрема, Ж. Дельоз), абсолютизує шизофренію як головну властивість істинної суб'єктності, вільної і революційної. Сфера божевілля у вимірі її модерного тлумачення, тобто як абсолютизація ірраціонального, сприяє досягненню суб'єктом відносної суверенності від норм ідеології. Тільки ірраціональне здатне чинити опір владі і нав'язаній ідеології.

В парадигмальному полі постмодернізму, справжнім суб'єктом, тобто абсолютно автономним суб'єктом може бути тільки шизофренік. Він вільний від будь-якої відповідальності і від соціальних норм, і він вже не боїться зійти з розуму [13]. Між тим, з точки зору психології, суб'єктність як раз визначається високим ступенем відповідальності за свої вчинки; якщо людина виступає творцем свого життя, то її відповідальність за свої вчинки зростає. За Ж. Дельозом, шизофренія як вища форма божевілля постає засадничим визвольним початком для особистості та революційною силою суспільства. Раціональність, як стверджують теоретики шизоаналізу, виступає репресивним механізмом, що стримує вільну діяльність машини бажання. На відміну від психологів-клініцистів, які бачать в шизофренії тільки патологію, Ж. Дельоз романтизує цей психічний розлад, який він таким не вважає. Для нього шизофренія – це вершина прояву суб'єктності. Вільний суб'єкт – це деконструований суб'єкт, який свідомо нехтує суспільно-культурні канони на угоду своїм природним бажанням. Самототожність особистості швидкоплинна, а тому суб'єкт ніби перебуває в точці кола, центром якого є не стільки Его, скільки сфера несвідомого – бажання.

Іншими словами, постмодернізм, який підірвав засадничі принципи парадигми модерну, запропонував власний соціальний проект, в межах якого людина, або соціальний суб'єкт повністю децентрована, вона перебуває на межі багатьох ідентичностей, які не мають навіть інтенції на утвердження цілісності чи завершення. Людина перебуває у постійному становленні, що яскраво проявляється в контексті парадигми сучасної освіти, яка здійснюється протягом усього життя не відкриваючи можливості для досягнення дорослості.

Між тим, соціальний і тим паче антропологічний проект постмодерну сьогодні не можна вважати завершеним, а тому незавершеною і навіть дискусійною залишається ідея про утвердження «дивідуума», що прийшов на зміну концепту «індивідуума». «Дивідуум» – розірвана, збентежена, позбавлена цілісності людина постмодерну, яка втрачає цілісність і самоідентичність як якесь почуття самототожності і уявлення про своє Я: він – людина багатолика, у нього не одна ідентичність, а кілька, і ті, в свою чергу, нескінченно подільні. Це співвідноситься з тим, що всередині дивідуума неможливо виявити хоч якусь контролюючу інстанцію – самість як той стрижень, на який нанизуються ті чи інші ідентифікації. Людина, для постмодерністів, – це просто місце зустрічі безлічі суперечливих сил, прагнень та імпульсів, що не має центру. Цеглинки, з яких вона складається, випадкові і фрагментарні, а тому засоби масової інформації перетворюють постлюдину в чистий екран, на який вони можуть проектувати будь-які уявлення й ідеї. Між тим, тільки за умов постмодерну людина отримала можливість вийти за усілякі парадигмальні рамки й, можливо у майбутньому, перетворитися на особистість з деякими чітко визначеними етичними принципами [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розкриваючи соціальну програму постмодернізму крізь призму його протиставлення соціальному проекту модерну, було виявлено, що людина або соціальний суб'єкт у її загальноприйнятому сьогодні значенні постає не вічною онтологічною даністю, а світоглядним конструктом парадигми модерну. Остання, як самототожна самій собі інстанція сформувалася у ході поступового звільнення західноєвропейського суспільства від зовнішнього примусу, який у премодерні зазвичай пов'язувався з ідеєю Бога. Іншими словами, людина як соціальний суб'єкт виникає у момент, коли звільняється від опіки Бога, який виступав зовнішнім щодо неї детермінуючим чинником, та починає розбудовувати свій власний світ, руйнуючи притаманну традиційному суспільству ієрархічність.

Формування соціальної програми постмодерну розпочалося у момент, коли чітко проявилася криза «звільненої» людини, яка постала як результат усвідомлення того, що людину не можна розглядати альфою і омегою світу, позаяк вона постає вторинним щодо світу і детермінованим ним явищем з багатьма не пов'язаними між собою ідентичностями. У підсумку цього, руйнується індивідуум, як модерний проект з чітко визначеною ідентичністю і соціальною роллю, а утверджується ідея дивідуума, ідентичність якого перебуває у постійному становленні в поки що невідомому напрямку, що потребує подальшого поглибленого дослідження.

Список використаної літератури

1. Лекторский В. А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм / В. Лекторский // Вопросы философии. – 2001. – № 4. – С. 6-9.
2. Лесевицкий А. В. Образ человека будущего: переход к постмодерну / В. Лесевицкий // Образ человека будущего. – 2012. – Т. 2. – С. 180-203 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://samlib.ru/a/aw_lesewickij/q123-1.shtml.
3. Фейербах Л. Сущность христианства / Л. Фейербах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=59676>.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия религии: в 2-х т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1. – 532 с.
5. Ницше Ф. Веселая наука / Ф. Ницше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/svasian/?curPos=1>
6. Бердяев Н. Опыт эсхатологической метафизики / Н. Бердяев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1941_38_08.html.
7. Хайдеггер М. Слова Ницше «Бог мертв» / М. Хайдеггер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://es-dejavu.ru/g/God.html>
8. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Книга для свободных умов / Ф. Ницше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=41879>
9. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого / Ф. Ницше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/nitzf01/index.htm>
10. Нарижный Ю. Философия постмодернизма / Ю. Нарижный [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://postmodern.in.ua/?p=1695>

11. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М.: Прогресс, 1977. – 404 с.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=95796>
13. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. Ильин. – М.: Интрада, 1996. – 256 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.com/read/ilin_ilya/poststrukturalizm_dekonstruktivizm_postmodernizm.html#0
14. Ильин А. Н. Субъект в пространстве философии постмодернизма / А. Ильин // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/1/Ilyin_Subject/#_edn20.

References

1. Lektorskiy, V. A. (2001). Christian values, liberalism, totalitarianism, post-modernism. *Voprosy filosofii (Questions of philosophy)*, 4, 6-9 (in Russ.)
2. Lesevitskiy, A. V. (2012). Future human image: the transition to post-modern. *Obraz cheloveka budushego (Future human image)*, 2, 180-203. Retrieved from: http://samlib.ru/a/aw_lesewickij/q123-1.shtml (in Russ.)
3. Feyerbah, L. *Essence of Christianity*. Retrieved from <http://www.e-reading.club/book.php?book=59676> (in Russ.)
4. Gegel, G. V. F. (1975). *Philosophy of religion, I*. Moscow: Mysl (in Russ.)
5. Nitsche, F. *The Gay Science*. Retrieved from: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/svasian/?curPos=1> (in Russ.)
6. Berdyaev, N. *Experience of eschatology metaphysics*. Retrieved from: http://krtov.info/library/02_b/berdyaev/1941_38_08.html. (in Russ.)
7. Haydegger, M. *Words of Nietzsche "God is dead"*. Retrieved from: <http://ec-dejavu.ru/g/God.html> (in Russ.)
8. Nietzsche, F. *Human, All Too Human: A Book for Free Spirits*. Retrieved from: <http://www.e-reading.club/book.php?book=41879> (in Russ.)
9. Nitsche, F. *Thus Spoke Zarathustra: A Book for All and None*. Retrieved from: <http://www.psylib.org.ua/books/nitzf01/index.htm> (in Russ.)
10. Narizhnyi, Yu. *Philosophy of post-modernism*. Retrieved from: <http://postmodern.in.ua/?p=1695> (in Russ.)
11. Фуко, М. (1977). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Moscow: Progress (in Russ.)
12. Фуко, М. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Retrieved from: <http://www.e-reading.club/book.php?book=95796> (in Russ.)
13. Ильин, И. П. (1996). *Post-structuralism. De-constructivism. Post-modernism*. Moscow: Intrada. Retrieved from: http://royallib.com/read/ilin_ilya/poststrukturalizm_dekonstruktivizm_postmodernizm.html#0 (in Russ.)
14. Ильин, А. Н. *A subject in a space of philosophy of post-modernism (The Informative humanitarian portal "Knowledge. Understanding. Ability")*. Retrieved from: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/1/Ilyin_Subject/#_edn20 (in Russ.)

PAVLOVSKIY Anatolii Serhiyovych,

competitor of Candidate of Sciences (Philosophy) degree
of the Department of Philosophy and Sociology
O.O. Bohomolets National Medical University,
e-mail: ibolit@i.ua

SOCIAL PROGRAM OF POSTMODERN

Abstract. *The article reveals the social program of postmodernism in the light of the opposition of his social project to modernity. It is substantiated the idea that a person in the conventional sense today is not an eternal ontological reality and an ideological construct of the modernist paradigm that emerged in the course of gradual liberation of Western European society. The author shows that the establishment of postmodernism social programs began in the time of the realization that a person can not be considered the alpha and omega of the world. It is emphasized the destructive role of the social project of postmodernism, as it aims to reveal the "death of man". Postmodernism, which undermined the fundamental principles of the modernist paradigm, offered its own social project, within which the individual or social subject is fully decentralized. They are on the verge of many identities that do not even have the intention of establishing integrity or completeness. Postmodern art abandoned attempts to create a universal canon with a strict hierarchy of aesthetic values and norms. The only indisputable value is the unlimited freedom of self-expression. The article gives the demonstration of postmodernism and its extreme contrasts with the unconventional art of the avant-garde. The author stressed the deep marginal character of postmodern. Post-modernism as a cultural paradigm is actively participate in our activities, as well as in the curriculum vitae, and actively engage in discussions.*

Key words: *individual, person, subject, Superman, God, modern, postmodern.*

Одержано редакцією 10.10.2017
Прийнято до публікації 06.12.2017